

Para-hi esment, t'ho encarrego...

per Jaume Pòrtulas

Pot ésser que l'hel·lenista doblat de traductor experimenti amb una freqüència i una agudeses especials l'agulló d'un original farcit de dificultats. Són els inconvenients (i els avantatges) d'uns textos que el pas del temps ha convertit en una cosa llunyana; uns textos que han esdevingut remots a causa de moltes transformacions de tota mena —materials, ideològiques, culturals... Però bé cal suposar que a qualsevol traductor li passa una cosa semblant, en una mesura o altra.

1

«Cal declarar i pensar que l'ésser és. Hi ha ésser;/no hi ha no-res. Para-hi esment, t'ho encarrego...». Es diria, d'entrada, que això és una traducció acceptable dels primers versos del fragment 22 B 6 DK de Parmènides de Vèlia. El sòlid pensament de Parmènides no s'ha tornat, en la versió catalana, incompreensible; la marxa de la frase evoca, ni que sigui de lluny, la contundència greu de l'original. És escaient que això sigui la lliçó d'una dea a un pensador molt antic, el presumpte pare de l'ontologia occidental. Tanmateix, cada cop que hi torno, que contrasto aquesta traducció, a primer cop d'ull satisfactòria, amb altres traduccions, en distintes llengües, alguna cosa no acaba de dringar bé, no m'acaba de quadrar. Constato que una traducció anglesa molt prestigiosa, la d'A. H. Coxon, proposa una cosa diferent: «It is necessary to assert and conceive that *this is Being*». D'on surt, aquest *this*? Ah, és que el text grec és insegur! Els manuscrits diuen *chrê to legein to noein t'eon emmenai*; però Simon Karsten, un erudit holandès del començament del vuit-cents, va esmenar el text: *chrê to legein te noein t'eon emmenai*. Canviar una lletra pot tenir conseqüències feixugues. La correcció va semblar tan brillant a Hermann Diels que, en un lapsus molt infreqüent en ell, fins i tot la va confondre amb la lectura original dels manuscrits. Altres especialistes, en canvi, van rebutjar enèrgicament aquesta correcció. Coxon l'acceptava: per això interpreta el 'to' supervivent com a demostratiu, no pas com article. En canvi, la versió francesa de Denis O'Brien i Jean Frère (una altra edició important) transita per un camí intermedi, més proper a allò que, al començament, em semblava a mi: «il faut dire ceci et penser ceci: l'être est». Però això queda lluny de la vella i elegant traducció de Sir John Burnet, beneïda per F. M. Cornford: «What can be spoken of and thought must be». I també s'hauria de tenir en compte, potser, una altra versió francesa, la de Barbara Cassin, que s'endinsa resoludament pels camins de l'hermenèutica: «Voici ce qu'il est besoin de dire et penser: est en étant». Però, per què construeix el verb en impersonal? El seu comentari, evidentment, ho explica de manera minuciosa. Vaig fent provatures diverses, tant amb el text dels manuscrits com amb el text corregit (que, tot ben garbellat, em comença a semblar preferible, ara):

Cal dir i pensar que l'ésser és

Cal dir que hi ha pensar i ésser

Cal declarar que pensar i ésser són

Cal dir i pensar que *això* és ésser

Cal que sigui *allò* que és per a dir i pensar

Cal que, el que hi ha per dir i per pensar, sigui

□

Arribo a la conclusió, provisional, que aquesta darrera traducció fa el fet. Res de replantejar-se, ara per ara, si *parar esment* recull amb tota l'exactitud el *phrazesthai* de l'original, si *encarregar* no és una mica fluix per girar *anôgein*, que té un valor que gairebé s'acosta a *ordenar*. (La traducció dels diccionaris acostuma a ésser un *exhortar* una mica mel·lifulu). Deixem-ho així, de moment:

«Cal que, el que hi ha per dir i per pensar, sigui. Hi ha ésser;

no hi ha no-res. Para-hi esment, t'ho encarrego...»

□

2

Traduir al català des d'una llengua clàssica, com el grec antic, pot ésser una activitat curiosa. Quan un s'hi posa, sol tenir a l'abast un nombre considerable de traduccions, en la majoria de llengües de cultura; però també és habitual que aquell text es tradueixi al català per primera vegada —o, a tot estirar, per segona vegada. El traductor trepitja, en cert sentit, un terreny verge, com qui diu: s'encara a uns textos que, tot i ésser considerats centrals en la nostra tradició cultural, no havien sonat mai, o gairebé mai, en català. Alhora, però, convé que el traductor tingui molt present que, en la seva tasca, està ben acompanyat —massa ben acompanyat i tot, segons com es miri.

En el moment mateix de posar-se a traduir, les motivacions d'un hel·lenista (o d'un llatí, d'un semitista, o de qualsevol filòleg en general) deuen diferir molt poc de les de qualsevol altre traductor. Poden anar, aquestes motivacions, de la conveniència de guanyar diners (pocs, diguem la veritat) a les ganes de correspondre a un encàrrec de confiança; des del desig de proselitisme —«allò que un s'estima, està bé de fer-ho conèixer a com més gent millor»— fins a la necessitat d'omplir un buit en el sistema literari local. No és insòlit, en aquest terreny, de recórrer al llenguatge del «servei públic» o, ras i curt, del patriotisme; la cosa és ben legítima, d'altra banda. I tampoc no s'han d'ometre les exigències curriculars, omnipresents, sobretot en aquests darrers anys.

Però també hi sol haver una motivació més recòndita i egoista; una motivació que no és exclusiva de cap gremi en concret. Força filòlegs acostumen a traduir sobretot *per a ells mateixos*, amb tots els avantatges i inconvenients que aquesta posició comporta. Personalment, no em costa d'identificar la pulsio que m'ha empès cada vegada (tampoc no han estat tantes!) que m'he arriscat a girar un text del grec. Era un text difícil i jo només l'entenia a mitges. De fet, sospito que la cosa més productiva (sempre que resulti factible, és clar; es tracta d'un desig utòpic) no fóra pas posar-se a traduir allò que a un li ve més de gust, ni tampoc el primer encàrrec que li arribi a les mans, sinó aquells textos que, abans de posar-t'hi, et fan dificultat, no acabes d'entendre bé. Sospito que una traducció empresa *per tal de* comprendre no és ben bé igual que una traducció *després* d'haver comprès. Un observador extern diria, potser, que és recomanable d'entendre primer les coses bé i després

traduir-les. Així un s'estalviaria —i sobretot estalviaria als altres— determinades incerteses i vacil·lacions. Però també hi ha força coses a dir a favor de les traduccions en què la lluita del traductor amb un original que se li resisteix ha deixat les seves marques, les seves empremtes. Per referir-se a aquestes coses, es feia servir, temps era temps, la imatge de la lluita de Jacob amb l'àngel.

Pot ésser que l'hel·lenista doblat de traductor experimenti amb una freqüència i una agudeses especials l'agulló d'un original farcit de dificultats. Són els inconvenients (i els avantatges) d'uns textos que el pas del temps ha convertit en una cosa llunyana; uns textos que han esdevingut remots a causa de moltes transformacions de tota mena —materials, ideològiques, culturals... Però bé cal suposar que a qualsevol traductor li passa una cosa semblant, en una mesura o altra. L'agulló de l'estranyesa ha de burxar qualsevol que maldi per apropiari-se d'un text que no ha estat pensat, viscut, escrit en la llengua d'un mateix, per transportar-lo al domini lingüístic que un potser es pensa que domina... amb una mala fi de precarietats, d'altra banda, perquè, qui gosaria presumir seriosament, ara i aquí, de dominar de debò la seva llengua?

Classicista, traductor, filòleg, tant se val: la llengua se'ns ha fet problema a tots els nivells. Convindria que tots els traductors, independentment de la procedència, recordessin que, si bé les paraules no són opaques —o més ben dit, tant de bo que no ho fossin mai—, de transparents, tampoc no és que ho siguin, precisament. Recordaré, en aquest sentit, una frase llegida ja fa temps, i que trobo memorable, en la seva concisió: «L'acord, en el llenguatge, és de caràcter superficial». Aquesta frase pertany a un gran traductòleg, Antoine Berman (1942–1991), en un context on es parla de Friedrich Schleiermacher (1768–1834), un dels pares fundadors dels estudis sobre la traducció. En el peculiar context del Romanticisme i l'Idealisme alemanys, Schleiermacher pensava que la incorporació d'un text important a la llengua pròpia (sobretot si aquest text provenia d'una considerable llunyania, fos en el temps, en l'espai, o també en la distància cultural) ajudava a reblar un vincle de comunitat pregona en el col·lectiu constituït entorn de la llengua d'arribada. Poques vegades l'activitat de traduir s'ha vist adjudicar un objectiu més contundent i difícil d'acomplir, per bé que d'una gran noblesa.

En un ordre similar d'idees, voldria, per acabar, aplicar uns versos de Carles Riba a aquest neguit incessant de la traducció. A la VII de les *Elegies de Bierville*, després d'evocar l'experiència del retorn d'Ulisses a Ítaca i de transfigurar-la en el símbol d'un renaixement —o d'una resurrecció— personals (de moment), Riba s'interroga sobre les ambigüitats que assetgen les mateixes paraules amb què trena el poema:

«Entre nosaltres humans,

déus! els mots són només per entendre'ns i no per entendre'ls:

són el començament, just un senyal del sentit.»

□

Una mica més avall, tornarà a demanar-se:

«¿Com ho diria, germans, si no sé si parlo amb vosaltres?

¿Ni us parlaria tan sols? Sóc en l'espera d'un déu...»

□

Quan traduïm, també experimentem de tant en tant el neguit de vehicular un missatge —que ni tan sols no és, pròpiament parlant, *nostre*— amb la ganga que inevitablement hi introdueix, per tornar a fer servir els mots de Berman, «el caràcter superficial de l'acord en el llenguatge». Un pensador idealista, com Schleiermacher, hi afegiria sens dubte que aquest vertigen davant dels paranys i la inestabilitat del llenguatge pot sentir-lo tant un poeta, com un traductor, com un escriptor de papers personals. Tot dependrà de fins a quin punt tingui una relació «autèntica» o «inautèntica» (són els mots de Schleiermacher mateix) en la seva pròpia llengua.

* * *

Para-hi esment, t'ho encarrego — potser sí que no és una mala traducció.